

лих. О. Довженко не бажає належати до діячів «аплудисментних мистецтв» (його власний вислів), відтак останні рядки його «Щоденника» звучать аж ніяк не в дусі соцреалізмівського оптимізму: «Нема добра на Україні». І пояснення, чому ж так ведеться (яке теж аж надто актуально звучить): «Мало ми шанувалися. Все думали вимітати залізною мітлою та «кальоним» залізом. Та все доказувати щось там одне одному» [11, 502].

Посилання

1. Політична історія України. XX століття: У 6 т. – К., 2003. – Т. 4: Україна у Другій світовій війні 1939 – 1945 / Керівник т. В.І. Кучер. – 584 с.
2. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси 3-х т. – К., 2004. – Т. 3: Новітній український державотворчий процес / С.В. Кульчицький, Б.О. Парахонський. – 327 с.
3. Друга світова війна та (від)творення історичної пам'яті в сучасній Україні: Міжнар. наук. конф. (23–26 вересня 2009 р., Київ). – Без пагінації.
4. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Іст. нариси. У двох кн. / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К., 2012. – Кн. 1. – 733 с.; Кн. 2. – 942 с.
5. Сюдюков І. Пам'ять як ресурс впливу / І. Сюдюков // День. – 2009. – 29 вересня. – С. 4; Його ж. Український рахунок «Вождю», або Про що говорив батько Олександра Довженка... / І. Сюдюков // День. – 2010. – 26–27 березня. – С. 1, 4.
6. Корюківка у смертельному вогні: Правда про трагедію провінційного містечка у партизанських краях // Голос України. – 2013. – 22 лютого. – С.1, 6-7.
7. Антоненко П. Відвертість без купюр: вийде друком «Щоденник» Довженка / П. Антоненко // Сіверщина. – 2012. – 25 жовтня. – С. 14.
8. Фіалко Д. Душа на папері / Д. Фіалко // Україна молода. – 2013. – 5 березня. – С. 14.
9. Марочко В. Зачарований Десною: Історичний портрет Олександра Довженка / В. Марочко. – К., 2006. – 285 с.: іл.
10. Коваль М.В. Справа Олександра Довженка (До 100-річчя з дня народження) / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 1994. – № 4. – С. 108-120.
11. Довженко О. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941-1956) / О. Довженко. – К.: Дніпро, 2001. – 512 с.
12. Гончар О. Щоденники: У 3-х т. / О. Гончар. – К., 2002. – Т. 1 (1943-1967). – 455 с.: іл.
13. Беркгоф К. Жнива розпачу: Життя і смерть в Україні під нацистською владою / К. Беркгоф. – К., 2011. – 455 с.
13. Єкельчик С. Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єкельчик. – К., 2008. – 303 с.

Демченко Т.П. Роль «Дневника» А. Довженко в формуванні історичної пам'яті о Второй мировой войне

В контексте підходів сучасної української історіографії в статті аналізується значення «Дневника» А. Довженко як унікального джерела формування історичної пам'яті о последней войне.

Ключевые слова: Вторая мировая война, украинский народ, модели исторической памяти, «Дневник».

Demchenko T.P. The importance of the O. Dovzhenko's «Diary» in the formation of historical memory about the Second World War

The article analyzes on the point of view by the contemporary Ukrainian historiography the importance of the O. Dovzhenko's «Diary» as the unique source of formation of historical memory about the last war.

Key words: the Second World War, Ukrainian people, models of historical memory, «Diary».

13.03.2013 р.

УДК 94(477):314.151.3 «1944/1947»

О.В. Онопрієнко

ПЕРЕСЕЛЕНЦІ З ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ 1944-1947 РР. ГЛУХІВСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються факти примусового переселення українців з території Польщі в результаті підписання Угоди між Польським Народним Визвольним Комітетом та Українською Радянською Соціалістичною Республікою 9 вересня 1944 року. На основі архівних документів та спогадів учасників тих подій і їх нащадків розкриваються питання господарського облаштування, трудової діяльності, навчання та адаптації переселенців на території Глухівщини.

Ключові слова: Угода 9 вересня 1944 року, переселенці, лемки, Верхomla Мала, Глухівщина.

В сучасній історіографії з'являються публікації, які висвітлюють трагічні сторінки історії українського населення на теренах Польщі, примусове виселення до та в ході операції «Вісла». Цій темі присвячені дослідження Є. Сінкевича, В. Сергійчука, І. Красовського та інших дослідників. Маловивченою залишається проблема переселення українського населення з території Польщі на Східну Україну, в тому числі на Сумщину. Метою даної статті є розкриття маловідомих фактів переселення лемків на Глухівщину в результаті домовленостей між УРСР та ПНР у 40-х роках ХХ ст.

9 вересня 1944 р. в Люблінні Голова Ради Народних Комісарів УРСР Микита Хрущов і керівник Польського Комітету Національного визволення Едвард Осубка-Моравський підписали Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території України. Головними представниками польського уряду у справі евакуації українського населення з Польщі були консул Рогальський (до квітня 1945 р.) і Йосиф Беднаж (31 травня по 11 березня 1947 р.). Головним уповноваженим уряду УРСР виступали М. Підгорний, а з 1 січня 1946 р. – М. Ромащенко. Територія, на якій відбувалася дана акція, охоплювала землі Ряшівського, Люблінського і Краківського воєводств. За названою угодою переселення повинно було здійснюватися виключно на добровільних засадах. На жаль, цей пункт угоди був порушений і часто переселення мало насильницький характер, а подекуди супроводжувалось навіть терором та спричинило численні людські жертви.

На першому етапі (15 жовтня – 31 грудня 1944 року) акція переселення мала відбиток добровільності. Інструкція від 21 вересня 1944 р., видана для польських репатріаційних органів щодо реалізації угоди 9 вересня, стверджувала, що «евакуація добровільна, тому не можна застосовувати ані безпосереднього, ані посереднього примусу. Згоду на евакуацію можна висловити або усно, або на письмі» [2]. Відповідно до угоди українцям, що виявили бажання евакуюватися, скасовувалися всі недоїмки по натуральних постав-

ках, грошових податках і страхових платежах. Однак це не стосувалося тих людей, що з тих чи інших причин не подали заяву на добровільне переселення. На принцип добровільності вказував радянський дослідник І.Ф. Євсєєв та польські дослідники В. Шота і А. Щесняк, які писали, що «від 15 жовтня 1944 р. до кінця серпня 1945 р. виїздили ті, які цього бажали...» [2]. Виходить, що від вересня виїздили ті, які цього не бажали.

Початок другого етапу (1 січня – 31 серпня 1945 р.) пов'язаний з наступом Червоної Армії, що зайняла все Закерзоння – почали виїжджати люди, чиє майно було знищене в результаті боїв при взятті Лубківського та Дуклянського перевалів. На півдні, де активно діяли загони УПА, виїхати хотіло лише 5 % від загальної кількості населення. В середині серпня 1945 р. подача заяв на виїзд майже припинилась. Будь-які форми адміністративного тиску вже не давали бажаного результату.

Разом із введенням військ розпочався третій етап депортації (1 вересня – 31 грудня 1945 р.), котрий по праву можна вважати повністю примусовим. Особливо жорстоко діяли війська в тих місцевостях, де селяни спробували чинити будь-який опір.

На завершальному четвертому етапі (1 січня по 15 червня 1946 р.) виселення набрало класичної форми етнічної чистки, що включало в себе пацифікацію і палення сіл, терор проти мирних мешканців, повальну екзекуцію силами регулярних підрозділів Війська Польського.

6 травня 1947 р. уряди ПНР і УРСР оголосили спільну заяву про закінчення переселення поляків з території УРСР до Польщі і українського населення з Польщі до УРСР. У Заключному звіті Головного Уповноваженого УРСР з евакуації українського населення з території Польщі про виконання Угоди від 9-го вересня 1944 р. між Урядом УРСР і ПКНВ про евакуацію українського населення з території Польщі до УРСР зазначалося, що станом на 20 листопада 1946 р. було переселено 122622 родин або 482880 осіб [10]. Більша кількість евакуйованих, а саме 67,02 %, були направлені, згідно їх бажання, в західні області УРСР, і тільки 32,91 % – у східні області УРСР [10].

За планом в Сумській області мало розселитися 2714 сімей, а фактично було розселено 548. Всі переселенці, за невеликим винятком, були розміщені по колгоспам в 8 районах невеликими групами по 1-2-5 сімей в одному колгоспі. У Глухівському районі із 83 сімей 7 розселили поза колгоспом, а інші 76 родин – в колгоспах невеликими групами, й тільки в колгоспі ім. Чапаєва (с. Слоут) і в колгоспі ім. Карла Маркса (с. Дубовичі) їх кількість була більшою – відповідно 15 і 10 сімей [8]. За офіційними даними прибуття переселенців до Сумської області завершилось у серпні 1945 р., хоча за спогадами старожилів до Глухівського району вони прибували ще і у 1947 р. [3, 4, 5].

Для розгляду ряду важливих питань, пов'язаних

з улаштуванням переселенців, було видано ряд постанов і наказів: постанова СНК УРСР і ЦККП(б) У від 3.10.1945 р. «Про невідкладні заходи по господарському облаштуванню українського населення, що прибуло з території Польщі на територію УРСР», постанова обкому КП(б) У і наказ НКЗ УРСР № 548 від 27.09.45 р., який зобов'язував займатися господарчим облаштуванням переселенців, наказ Наркомфіну «Про порядок розрахунку з переселенцями» та інші. При Сумському облвиконкомі в грудні 1944 р. було організовано Сектор розселення. Переселенці, що прибули влітку 1945 р. до Глухівського району, – етнічні лемки – майже всі були з одного села Верхомля Малая Ново-Сончського повіту Краківського воєводства Польщі.

У місцевій владі було достатньо часу, щоб провести всі підготовчі роботи для розселення переселенців на постійне місце проживання й господарське облаштування. Як виявилось на практиці, заходи Обкому КП(б)У і виконкому Облради трудящих по господарчому облаштуванню переселенців в основному зводились до винесення рішень і констатації недоліків у роботі, але дуже слабо здійснювалося практичне керівництво й був відсутній контроль за виконанням прийнятих рішень.

За даними перевірки Управління в справах евакуації при РНК УРСР, що відбулася у лютому 1946 р., у Глухівському районі переселенці були розселені у наступних колгоспах: ім. Чапаєва (с. Слоут), ім. Карла Маркса (с. Дубовичі), «Нове життя» (с. Полошки), «Прогрес» (с. Некрасове), ім. Сталіна (с. Обложки), ім. Сталіна (с. Ярославець), «Велетень» (м. Глухів), «Радянський сіяч» (м. Глухів) та ім. Ворошилова (м. Глухів). Для більшості переселенців, які прибули на Глухівщину, не були створені належні умови. «Значна частина переселенців налаштована недоброзичливо і прагнуть виїхати з області, а в даному випадку з району. Нарікають на важкі кліматичні умови, на грубе ставлення (називають їх поляками, бандерівцями і т. п.), невлаштованість у побуті, розкиданість малими групами по різних колгоспах, а у Польщі вони жили у одному селі. Наприклад, переселенці, що прибули до Глухівського району, майже всі з одного села Верхомля Малая, де вони проживали разом досить довго, зараз вони проживають в різних місцях. Багато переселенців хочуть, щоб їх розселили всіх в одному селі» [9]. Хоча за цими ж даними у колгоспі ім. Ворошилова та «Радянський сіяч» голови колгоспів Гаврильчук та Толкачев виявили до переселенців турботу і уважно відносились до їх проблем.

За спогадами Івана Матвійовича Стровського, 1942 р. н., до Глухова та району були переселені такі лемківські сім'ї: Стровські, Овсінські, Гурко, Трощак, Барновські, Кикляк, Гурей. Вони були розселені по колгоспах ім. Ворошилова, «Нове життя», «Веле-

тень». З них частина залишилася, а частина виїхала на Західну Україну. Михайло Андрійович Стровський із сім'єю, яка налічувала 7 чоловік, виїхав до Тернопільської області, Теодор Гурей (5чол. сім'ї) виїхав до Тернопільської області. Залишились Микола Андрійович Овсінський, Трошак Іван і Катерина Трошак, Андрій Йосипович та Катерина Семенівна Гурко, Марія Барновська, Матвій Андрійович і Анна Теодорівна Стровські [6]. На даний час у Глухові проживає вже третє покоління лемків.

У документах Державного архіву Львівської області значиться, що родина Стровських на чолі з Анною Теодорівною, 1902 р. н. (її чоловік служив у Радянській Армії, приєднався до сім'ї пізніше), Іван Матвійович, 1942 р. н., Марія Матвійвна, 1928 р. н., Варвара Матвійвна, 1932 р. н., Катерина Матвійвна, 1935 р. н., Пазя Теодорівна, 1874 р. н. у 1945 р. були переселені у Сумську область з с. Верхомля Малая Ново-Сончеського повіту Краківського воєводства Польщі. Ними залишено господарське майно, яке складалось із житлового будинку 252 м куб., комори 273 м куб., складського приміщення 60 м. куб., стодоли – 96 м куб., саду з 40 дерев площею 0,32 га. Вартість залишеного майна становила 4952 крб. [1].

Сім'я Василя Томовича Кікляка (1888-1954 рр.) та Ганни Олексіївни Кікляк (1893-1978 рр.) прибула до Глухова у 1945 р. з дітьми Антоном, 1924 р. н., Ганною, 1933 р. н., Антоніною, 1922 р. н., Марією, 1925 р. н. На батьківщині сім'я володіла 15 га землі. Ще одна їх донька Юлія, яка була примусова відправлена до Німеччини у роки війни і там вийшла заміж за поляка Серкеса, приїхала до Глухова у 1946 р. Довго вони тут не затрималися, тому що мали змогу виїхати в Польщу, адже її чоловік був поляком. Сім'я повернулася до свого села Верхомля Малая, де їм повернули лише частину майна. Марія і Антоніна виїхали до Івано-Франківської області. Інші члени родини залишилися у Глухові. До виходу на пенсію вони працювали у колгоспі «Велетень». Ганна Василівна 1955 р. вийшла заміж за Миколу Петровича Шакоцька. У родині було троє дітей [8].

Лемки та їх нащадки відзначалися працелюбністю. «По даним перевірки і відгукам місцевих працівників, українське населення, що прибуло з Польщі, хоча не являється членами колгоспів, приймало активну участь у роботі колгоспів. Велика частина яких за короткий проміжок часу, з червня по липень, до кінця збирання врожаю мають від 400 до 600 трудоднів. Але за останній час, з початком холодів, трудова діяльність переселенців знизилась. Велика частина працездатних чоловіків, жінок і підлітків на роботу не виходять, так як не мають теплої одягу та взуття. Корови переселенців у літній час працювали на польових роботах, а зараз переселенці у своїй більшості на коровах возять для себе паливо і корм для худоби» [9].

До с. Ярославець Кролевецького району були переселені сім'ї Марії Антонівни Тудай, Антона Дани-

ловича та Ганни Степанівни Демури, Івана і Антоніни Дзюбинських, Катерини Степанівни Оринич.

На нових землях лемкам довелося зіткнутися з матеріальними і культурними проблемами. Жителька с. Слоут Валентина Семенівна Шакоцько, 1936 р. н., згадує: «У важкий післявоєнний час в нашому селі жили жителі з Західної України. Скільки сімей було – я не пам'ятаю. Жили вони в бригадних хатах. Одна сім'я – в третій бригаді на Ляхівці (нині вулиця Первомайська), ще одна – в хаті першої бригади, яка розташовувалась на місці нинішньої триповерхової школи (по вул. Леніна). Крім того, дві сім'ї мешкали в будинку ветеринарної дільниці, що розташований в кінці нинішньої вулиці Нова. Ще одна сім'я жила в будинку в центрі села за Будинком культури, біля хати, що використовувалась у післявоєнний час як церква. Люди із Західної України відрізнялися від слоутчан – ходили у вишитих українських сорочках, їздили по селу на возах (арбах), в які були впряжені два воли, дивними були їхні дерев'яні лопати. Люди з цих сімей часто ходили до церкви. Це був важкий голодний 1946 рік. Не знаю, хто їх кормив, що вони їли, адже зерна в селі не було. Також дуже скоро вони виїхали. Чому і куди – ніхто не знав» [7].

Інші очевидці тих подій підтверджують також той факт, що переселенці розмовляли на своєму діалекті, дотримувались своїх традицій. Місцеве населення сприймало їх неоднозначно. Та й самим горянам було важко звикнути до нових умов життя. Багато з них при нагоді поверталось на батьківщину або переїздило до Західної України (в основному в Тернопільську та Івано-Франківську області). Ті ж, хто залишились, як правило, були гарними господарями, побудували для своїх сімей нові будинки, облаштували своє життя, дали освіту своїм дітям. Люди старшого покоління і сьогодні пам'ятають прекрасного столяра Миколу Андрійовича Овсінського, бригадира колгоспу «Велетень» Антона Васильовича Кікляка, механіка колгоспу ім. Ворошилова Василя Матвійовича Стровського та інших.

Дослідження даної теми розкриває сторінки повоєнної історії лемків, пов'язані з їх переселенням з рідних земель, адаптацію на новій території. У перспективі автор бачить своє завдання у вивченні ситуації з переселенцями в інших районах Сумської області та уточненні даних по Глухівському району.

Посилання

1. ДАЛО, ф. 3229, оп. 10 спр.15, спр.5, арк.206, зв. арк. 252
2. Роль офіційної польської влади та підпільних формувань у переселенні українців з Польщі у 1944 – 1946 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://obereg.at.ua/publ/>.
3. Спогади Євгенії Ілларіонівни Захарченко, 1937 р. н. (с.Полошки Глухівського р-ну Сумської обл.)
4. Спогади Лідії Єгорівни Лук'яненко, 1937 р. н. (с.Полошки Глухівського району Сумської обл.)
5. Спогади Лідії Луківни Мухи, 1935 р. н. (с. Полошки Глухівського району Сумської обл.)
6. Спогади Матвія Івановича Стровського, 1942 р. н. (м. Глухів Сумської обл.)

7. Спогади Валентини Семенівни Шакоцько, 1936 р. н. (с. Слоут Глухівського р-ну Сумської обл.)

8. Спогади Ніни Миколаївни Шакоцько, 1956 р. н. (м. Глухів Сумської обл.)

9. ЦДАВШВУ, ф. 4626, оп. 1, спр. 28, арк. 100-115.

10. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 4356, арк. 5-80.

Опоприенко Е.В. Переселенцы с территории Польши 1944-1947 г. Глуховский аспект

В статье рассматривается вопрос принудительного переселения украинцев с территории Польши после подписания Договора между Польским Народным Освободительным Комитетом и Украинской Советской Социалистической Республикой 9 сентября 1944 года. На основании архивных документов и воспоминаний участников тех событий, а также их наследников рассматривается вопрос хозяйственного устройства, трудовой деятельности, учебы и адаптации переселенцев на территории Глуховщины.

Ключевые слова: Договор 9 сентября 1944 года, переселенцы, лемки, Верхонля Малая.

Опоприенко О.В. Emigrants from the territory of Poland in 1944-1947 years. Hlukhiv aspect

In this article it is dedicated the question of forced remove of Ukrainians from the territory of Poland at the result of sign of the agreement between Poland and Ukrainian Soviet Social Republic on the 9th of September 1944. On the basis of documents and memories of eyewitnesses the question of economic activity, studying and adaptation of on the territory of Hlukhiv Region.

Key words: Agreement between Poland and Ukrainian Soviet Social Republic on the 9th of September 1944, immigrants, lemky, Verkhomlia Malaia.

23.03.2013 р.

УДК 908(477)Гончар«19»

В.В. Терлецький

ГЛУХІВЩИНА ТА ЇЇ ЛЮДИ В ПОЛІ ЗОРУ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

В статті розглядаються питання уваги і глибокого чуйного відношення Олеся Гончара до осіб, пов'язаних з Глухівщиною: допомоги їм на ниві красного письменства та в житті.

Ключові слова: Глухівщина, Олень Гончар, С. Реп'ях, А. Погрібний, В. Батюк.

Минуле Глухівщини у контексті історії України вивчалось і доносилося до читача багатьма уродженцями або причетними до цього північно-східного регіону нашої країни особами. Особливо чітко це простежується у відгуках, стосунках з ними класика української літератури, державного діяча, лауреата Шевченківської премії Олеся Гончара. Особисті зустрічі з цим видатним письменником, листування з ним були покликком до роздумів, осмислення тогочасної дійсності, зваження баченого, а потім – натхнення до творчості засобом підвищення їх літературної майстерності, розширення масштабу власної праці.

Десь на початку 60-х років з Олесем Гончаром познайомився уродженець м. Глухова, поет-пісняр

Станіслав Реп'ях, який, на жаль, минулого 2012 року пішов від нас на 74-му році життя. Час від часу вони листувалися. Станіслав Опанасович повсякчас не минав нагоди, а особливо в період керування Чернігівською організацією Національної Спілки письменників України, щоб взяти активну участь у відзначенні подій на терені нашої історії, науки, культури, освіти, красного письменства.

6 квітня 1980 р. Олень Гончар йому писав: «Дорогий Станіславе Опанасовичу! Дуже хотілось би побувати на відкритті свята в рідному селі Павла Григоровича Тичини, та ще не знаю, як складеться мій сьогорічний травень. Можливо, доведеться бути в далекій дорозі (зараз питання вирішується), якщо ж буду 12 травня вдома, то ... Одне слово, на початку травня зателефонуйте мені до Києва. З пошаною Олень Гончар» [3, 184-185].

У 1989 р. почала ламатися крига забуття, викреслення із згадок, заборони друкування творів уродженця містечка Вороніж Глухівського повіту П.О. Куліша, поступового скидання з нього штучно накинутого ярлика українського буржуазного націоналіста. Від Сумщини на Чернігівщину були відряджені поет Анатолій Гризун та автор цієї статті. Приятель Олеся Гончара тоді подарував книжечку своїх «Поезій» (К., 1983) з написом: «Шановному Вікторові Володимировичу Терлецькому на згадку. Ст. Реп'ях. 6/IV-89 р./ А далі приписав: «х. Мотронівка, біля могили П. Куліша, Г. Барвінок і В. Білозерського» [1].

Він із задоволенням прийняв запрошення приїхати на конференцію до батьківщини Куліша у Вороніж. І таки прибув з чернігівським поетом А. Олійником. На святі 8 вересня того ж 1989 року прочитав свій новий вірш «До мовного питання». Певно, виконуючи заповіт Олеся Гончара, який 20 червня, за два роки до цього, писав М. Горбачову до ЦК КПРС: «Стараннями тех, кому гласность и сегодня явно не по душе, язык украинского народа последовательно изгоняется из школы, ему больше не находится места в учреждениях, в детских садах, в средних и высших учебных заведениях, где еще после войны преподавание велось – как правило – на украинском языке. Сегодня же пользоваться языком народа считается «непрестижным», наоборот – игнорировать его, всячески унижать его считается среди наших ответственных чуть ли не модой, признаком «благонамеренности» [3, 277].

Ото ж Станіслав Реп'ях проголошував:

«Які беззахисні, хоч і тверді, слова!

Чужих не знаєм, кривні забуваєм...

Та мова предків, трепетна, жива

До нас волає ... Зможемо навзаєм?

Зуміємо серцями пригорнуть?

Душею оновитись без принуки?

Чи може, все розсиплеться, як ртуть,

Нікими будуть діти і онуки?

Цього б хотілось блазням-глупакам,

Що всі святині віддають в офіру...»

Того ж дня ми з Кулішевого Воронежа виїхали